

Р.В. Тарасенко

кандидат юридичних наук
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Досліджено основні положення законодавства США, що торкаються питань забезпечення безпеки свідків, набутий позитивний досвід, прийнятний для запозичення при формуванні національної системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, свідок, агент, організована злочинність, заходи безпеки, програма забезпечення безпеки свідків, оперативно-розшукова діяльність.

Постановка проблеми. Ефективність кримінально-процесуальної діяльності багато в чому залежить від можливості створення умов для належної реалізації прав учасниками кримінального судочинства, що значним чином пов'язано з дотриманням їх особистої безпеки, нейтралізацією можливого протиправного впливу на них. Інтереси прав людини, її безпека у кримінальному судочинстві реалізуються через владні повноваження компетентних учасників кримінального процесу – органів дізнання, досудового слідства, прокурора та суду, а також передбачені правовими нормами конкретні положення та механізми. Удосконалення цих правових інструментів не можна переоцінити, адже вони створюють можливість для свідків та потерпілих безперешкодно свідчити в ході досудового розслідування чи надавати допомогу органам дізнання та слідства, давати свідчення у суді, не піддаючись залякуванню та не боячись відплати з боку кримінальних елементів. При вдосконаленні існуючої правової бази забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства варто спиратися на нормативні положення, що апробовані та перевірені практикою діяльності судових і правоохоронних органів розвинених країн світу. Піонером у цій галузі є Сполучені Штати Америки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної про-

блеми. Проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з початку 90-х років минулого століття приділено багато уваги у працях вітчизняних процесуалістів, криміналістів та вчених у галузі оперативно-розшукової діяльності, зокрема К.В. Антонова, М.П. Водька, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Л. Ортинського та інших.

Однак, здебільшого у роботах вітчизняних науковців питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства розглядалися з загальних позицій здійснення цієї діяльності, подолання кримінальної протидії розслідуванню чи проведення окремих оперативно-розшукових заходів, стосовно окремих категорій осіб. При цьому відсутнє концептуальне бачення функціонування ефективної системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, впровадження ефективних правових механізмів, особливо тих, які вже засвідчили свою ефективність будучи складовими правових систем розвинених зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. При розробці нормативних положень національної стратегії захисту учасників кримінального судочинства слід враховувати міжнародний досвід та позитивну практику інших розвинених держав, аналізувати існуючі за кордоном та прийнятні для запозичення позиції. У демократичних державах світу вже у другій половині ХХ ст. суспільство почало замислюватися про величезну користь сприяння громадянами державі у боротьбі зі злочинністю в будь-якій формі, про необхідність надання правових гарантій особам, що співробітничать з правоохоронними органами, беруть участь у кримінальному процесі. Верховний Суд США навіть підкреслює право поліції на отримання інформації через інформаторів, необхідність їх участі у процесі в якості свідків [1, с. 209].

У Сполучених Штатах Америки найбільш багатий досвід застосування заходів безпеки свідків та інших учасників кримінального судочинства. Сьогодні найбільш ефективними способами, застосовуваними організованою злочинністю у відповідь на кримінальне переслідування, є або вбивство свідків, яких державне обвинувачення планує використовувати, або залякування з метою змусити їх відмовитися від дачі показань. У Сполучених Штатах до 1970 року реалізація такого роду контрзаходів практично не була проблемою для злочинного світу, і дуже часто осіб, які поставали перед судом для дачі показань, згодом піддавали жорстоким тортурам або вбивали [9, с. 7–8].

У 1966 році Комісія з проблем злочинності при президенті США зацікавилася проблемою забезпечення безпеки свідків і поклала відповідальність за це на Маршалську службу (US Marshals Service) Міністерства юстиції, покликану забезпечувати безпеку судів та суддів. Тоді завдання забезпечення безпеки свідків виконувалися за допомогою створення серії конспіративних помешкань, розкиданих по всій території країни [11, с. 18]. На цій стадії програма переживала гостру нестачу кадрів і жорсткий брак фінансування, на конспіративних квартирах спеціально приставлені мар-

шали двадцять чотири години на добу несли охорону свідків до того моменту, коли ті викликалися до суду для надання свідчень. Як свідчить Денніс Фітцджеральд, «...даний метод зарекомендував себе як дуже короткозорий підхід до проблеми, правильне рішення якої могло б у буквальному розумінні продовжити життя багатьом свідкам. Вбивства агентів, вчинені через досить тривалий період часу після завершення слухань у відповідних справах, показали, що в організованій злочинності хороша пам'ять. Успіх програмі могли принести тільки кардинальні зміни...» [11, с. 18].

Це зумовило подальше удосконалення законодавства в зазначеній сфері та прийняття в 1970 році Закону «Про боротьбу з організованою злочинністю». Хоча захист не передбачався для свідків по справах про злочини загальнокримінальної спрямованості, втім, запроваджена Федеральна програма забезпечення безпеки свідків привнесла багато користі у протидії організованій злочинності, передбачала захист свідків від фізичної розправи, в основному, шляхом переселення в інше місце проживання зі зміною імені та інших особистих даних [9, с. 7–8]. У 1982 році Конгресом США був прийнятий Закон «Про захист жертв і свідків злочинів» [12], згідно з яким захист міг здійснюватися у випадках, коли свідок надає усю відому йому інформацію для відправлення правосуддя; відповідні гарантії безпеки отримували і члени родини свідка. У 1984 році на доопрацювання та виправлення ряду недоліків був прийнятий Закон «Про реформу безпеки свідків» [13], яким суттєво розширено коло потенційних учасників Програми, а право на захист отримали особи, які тісно пов'язані зі свідком, якщо вони піддаються небезпеці через його участь у судочинстві [9, с. 8].

У науково-практичній літературі [3, с. 31] дуже часто механізм застосування заходів захисту свідків у США досліджують у контексті або ототожнюють з існуючою Програмою забезпечення безпеки свідків. Проте надання державного захисту учасникам кримінального судочинства може здійснюватися як у межах зазначеної Програми, так і в межах альтернативних способів захисту з боку правозастосовчих органів з повноваженнями проведення розслідувань та оперативно-розшукової діяльності (Федеральне бюро розслідувань Міністерства юстиції США, Митна служба США тощо).

Так, Адміністрація по застосуванню законів про наркотики Міністерства юстиції пропонує фінансову допомогу з переселення своїх агентів із засобів власного бюджету за внутрішніми видатками [11, с. 21]. Такі кошти можуть бути використані для перевезення предметів побуту, орендної плати за квартиру, покриття витрат у зв'язку з переїздом. Бюро по контролю за торгівлею алкогольними напоями, тютюновими виробами і вогнепальною зброєю Міністерства фінансів має у своєму розпорядженні секретні фонди, які за екстраординарних обставин дозволяють убезпечувати агентів і свідків, чия співпраця з Бюро тягне за собою загрозу їхньому життю [11, с. 22].

Додаткові заходи захисту та допомога надаються учасникам процесу, які потерпіли внаслідок співпраці з судовими та правоохоронними органами, у відповідності з прийнятим у 1990 році Законом «Про права жертв злочинів та реституції» [14]. Згідно із Законом, для потерпілих по федеральних злочинах передбачено всі види допомоги і пільг, які можуть бути їм

надані, а федеральна система кримінальної юстиції забезпечується програмою, розробленою з метою надання уніфікованої допомоги свідкам злочинів і потерпілим [4, с. 38]. Дана програма самостійна і не стосується Програми забезпечення безпеки свідків.

Абсолютно природно, що розглянуті альтернативні заходи захисту учасників судочинства є нетривалими та менш ефективними у порівнянні з більш кардинальними заходами, передбаченими Програмою забезпечення безпеки свідків. Прийом кандидатів та реалізацію Програми забезпечення безпеки свідків здійснює спеціальна Маршальська служба Міністерства юстиції, яка має штаб-квартиру, регіональні представництва й офіси у поліції кожного міста, де працює інспектор із захисту свідків [2, с. 38]. Через значні фінансові зобов'язання допуск до Програми ретельно контролюється, а кандидат перевіряється. При цьому запит про допуск до Програми не може виходити від оперативного співробітника, який веде дану справу, або співробітника федеральної окружної прокуратури, який працює зі свідком, а тільки від центрального відомства органу, звідки виходить запит [6, с. 157].

Будь-який свідок має пройти досить детальні співбесіди, які проводяться співробітниками Маршальської служби, психологом, а в деяких випадках необхідно пройти перевірку на поліграфі [5, с. 37–38]. Після отримання результатів співбесіди орган, що займається перевіркою свідка, має підготувати звіт і направити його у Відділ правозастосовчих операцій Управління по кримінальних справах Міністерства юстиції, на підставі чого і вирішується питання про придатність свідка для участі у Програмі [10, с. 45]. Фактично офіційні запити про поміщення у Програму задовольняє Директор Відділу правозастосовчих операцій Управління по кримінальних справах Міністерства юстиції. У разі задоволення такого запиту Директор Маршальської служби сповіщається меморандумом, а співробітники правозастосовчого органу, що працювали зі свідком, повідомляються через центральні апарати [11, с. 27].

Перш ніж будь-якому громадянину буде надано захист, Генеральний прокурор повинен укласти з такою особою «Угоду про взаєморозуміння», в якій зазначено умови забезпечення заходів безпеки, попередження, що у разі їх невиконання заходи буде скасовано. У цілому кожна така угода, яку обов'язково підписує свідок, встановлює обов'язки поміщеної під захист особи [11, с. 27]. Після ухвалення кандидатури та підписання угоди зі свідком представники Маршальської служби забезпечують його безпеку, а також безпеку його близьких родичів шляхом переміщення у безпечне місце, при цьому усім переміщеним особам видають нові документи, медичну страховку, надають допомогу у працевлаштуванні, забезпечують необхідними коштами, здійснюють цілодобову охорону під час судового процесу тощо [10, с. 45].

Можна стверджувати, що починаючи з 60-х років минулого сторіччя у Сполучених Штатах Америки було сформовано ефективно діючу та ретельно опрацьовану систему забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Ця система, як і будь-яка інша, має певні недоліки, проте переваг суттєво більше. Набутий позитивний досвід створення правової бази та механізмів реалізації заходів безпеки має бути врахований та використаний раціонально при побудові національної системи забезпечення безпе-

ки учасників кримінального судочинства в Україні. При цьому потрібно врахувати особливості нашої національної правової системи, її традиції, структуру та повноваження органів, покликаних забезпечувати правопорядок, підслідність та ін. Адже «механічне перенесення у вітчизняний кримінальний процес окремих норм та інститутів зарубіжних держав без узгодження з відповідними правовими інститутами вітчизняного законодавства і окремими його нормами та без урахування вітчизняних реалій може призвести до дисбалансу» [8, с. 7-8].

Проаналізувавши генезу розвитку системи захисту свідків у США, з упевненістю можна стверджувати, що прототип Маршальської служби часів минулого сторіччя уособлює на сучасному етапі розвитку України відповідний структурний підрозділ МВС – спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» [7]. На останній також покладено обов'язки «забезпечення безпеки судів та суддів», підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, охорони приміщень суду, фізичного захисту учасників кримінального судочинства, що дають свідчення на судовому процесі. Зазначені співпадіння у компетенції цих поріднених структур дають підстави прогнозувати перспективу подальшої еволюції «Грифону» від структури з функціями охорони та фізичного захисту до центрального державного органу у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, наділеного правом проведення комплексних та довгострокових заходів безпеки. Саме таким чином у свій час було трансформовано Маршальську службу.

Потрібно зважати на те, що система захисту учасників судочинства у США є неоднорідною. Як було розглянуто вище, такі функції виконуються окремими підрозділами федеральних правозастосовчих органів. Подібні галузеві органи з аналогічною компетенцією існують і в Україні, проте наразі завдання щодо забезпечення безпеки не виконують. Наприклад, функції Адміністрації по застосуванню законів про наркотики Міністерства юстиції США в Україні виконують підрозділи БНОН МВС, функції Бюро по контролю за торгівлею алкогольними напоями, тютюновими виробами і вогнепальною зброєю Міністерства фінансів США – підрозділи ДСБЕЗ та КР МВС України, функції Митної служби США – Державна митна служба України та ін.

Висновки. На нашу думку, слідуючи позитивному досвідові Сполучених Штатів, доцільно у складі департаментів (головних управлінь) основних галузевих підрозділів правоохоронних органів України (суб'єктів ОРД) утворити підрозділи з захисту свідків, на які покласти обов'язки вжиття альтернативних заходів захисту учасників судочинства на стадіях дізнання й досудового слідства (тимчасове переселення, короточасний захист, обмеження інформації про особу, подолання протидії з боку злочинних угруповань тощо). Вважаємо, що ні в якому разі до цього напрямку діяльності не можна залучати підрозділи внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України, адже не можна, виходячи зі здорового глузду, щоб одна й та сама структура одночасно виконувати каральні та захисні функції. До того ж, як свідчать результати опитування та анкетування працівників МВС, склався

високий ступінь недовіри до цієї служби та вкрай різке негативне ставлення, що виключає продуктивну співпрацю.

Бібліографічні посилання

1. Адашкевич Ю.Н. Агентурный метод в борьбе с преступностью в зарубежных странах // Выступления в рамках "круглого стола" "Организованная преступность-2" / Криминологическая Ассоциация. – М., 1993. – С. 208–220.
2. Брусницын Л.В. Проблемы формирования российского законодательства о защите лиц, содействующих уголовному правосудию / Л.В. Брусницын // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 32–40.
3. Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія / О.О. Гриньків, А.О. Ляш. – Тернопіль, 2012.
4. Дубровин В.В. Правовое регулирование возмещения вреда, причиненного преступлением, по законодательству США / В.В. Дубровин, А.Г. Волеводз // Юридический мир. – 2010. – № 4. – С. 35–41.
5. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : навч. посібник / [В.К. Шкарупа, М.В. Коваль, В.М. Андрушук та ін.]. – Ірпінь, 2007.
6. Зайцев О.А. Государственная защита участников уголовного процесса / О.А. Зайцев. – М., 2002.
7. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» : наказ МВС України № 1390 від 19 листопада 2003 року.
8. Погорецкий Н.А. Концептуальные подходы к реформированию уголовной юстиции Украины / Н.А. Погорецкий // Процесуальні, тактичні та психологічні проблеми, тенденції і перспективи вдосконалення досудового слідства : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 травня 2008 року). – Одеса, 2008. – С. 3–8.
9. Рекомендуютые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности/ Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. – Нью-Йорк, 2008.
10. Ромодановский К.О. Сравнительный анализ законодательств различных стран в области государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства / К.О. Ромодановский // Российский следователь. – 2005. – № 10. – С. 44–46.
11. Служба маршалов США: организация, функции, деятельность: Совместный проект по оказанию содействия реформы уголовной юстиции / Американская ассоциация юристов, Министерство юстиции США. – М., 1998.
12. Victim and Witness Protection Act of 1982. Public Law. 97-291. – Oct. 12.1982. – Режим доступу: <http://codes.lp.findlaw.com>.
13. Witness Security Reform Act of 1984. Public Law. 98-473. – Oct. 12.1984. – Режим доступу: <http://codes.lp.findlaw.com>.
14. Victims Rights and Restitution Act of 1990. – Режим доступу: <http://codes.lp.findlaw.com>.

Тарасенко Р.В. Об использовании положительного опыта США в формировании системы обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в Украине. Исследованы основные положения законодательства США, которые касаются вопросов обеспечения безопасности свидетелей, приобретенный позитивный опыт, приемлемый для заимствования при формировании национальной системы обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: участник уголовного судопроизводства, свидетель, агент, организованная преступность, меры безопасности, программа обеспечения безопасности свидетелей, оперативно-розыскная деятельность.

Tarasenko R.V. Use of the United States of America positive experience in the formation of safety for criminal procedure participants in Ukraine. The article studies the main provisions of U.S. law that affect issues of security of witnesses for the purpose of drawing a positive experience in the formation of the national security system participants in the criminal justice system.

The effectiveness of the criminal procedural activities depends largely on the ability to create conditions for the proper implementation of the rights of participants in the criminal justice system, which is largely due to the observance of their personal safety, the neutralization of possible unlawful influence on them.

Analysis of recent publications allowed to come to the conclusion that most of the works of local scholars question the safety of participants of criminal proceedings dealt with the implementation of the common ground and combat counter criminal investigation or conduct certain search operations in respect of certain categories of people. In this case, there is no conceptual vision of an effective security system participants in criminal proceedings, the introduction of effective legal mechanisms, especially those who have proved their effectiveness as components of the legal systems of developed foreign countries.

The study showed that it is appropriate within departments (main offices) major field divisions of law enforcement bodies of Ukraine (entities of operational search activity) form of witness protection units, which put a duty to take alternative measures to protect participants in judicial proceedings at the inquiry stage and preliminary investigation (temporary relocation, short-term protection, restriction of information about a person, overcoming opposition from gangs etc.). By this line of activity in any case can not involve the internal security departments of the Main departments of organized crime combating of the MIA of Ukraine, it is not possible, based on common sense, to one and the same structure simultaneously executes punitive and protective functions. In addition, under the results of the poll and questioning of internal affairs officers, a high degree of distrust has developed to this service, and extremely negative attitude that excludes productive cooperation.

Keywords: *criminal procedure participant, witness, agent, organized crime, security, application security testing, operational-search activity.*

Надійшла до редакції 03.12.2012